

OBSERVAȚII PRIVITOARE LA MORFOLOGIA DIN CODICELE
POPII BRATUL¹. PRONUMELE

DE

C. DIMITRIU

§ 1. Considerînd că cercetarea exhaustivă a textelor vechi oferă date utile pentru istoria limbii române, am inventariat toate formele pronumelor și adjectivelor pronominale din *Codicele popii Bratul* (= CPB), pe care le-am comparat cu toate formele pronumelor și adjectivelor pronominale din alte două texte din secolul al XVI-lea — *Codicele Voronețean* (= CV) și *Tetraevanghelul* lui Coresi (= CT) — și cu un text din secolul al XX-lea — *Baltagul* lui M. Sadoveanu (= SB)². Prin studierea acestui material de limbă, pe de o parte se poate face caracterizarea manuscrisului care constituie obiectul cercetării de față, anume *Codicele popii Bratul*, iar pe de altă parte se pot evidenția unele particularități ale evoluției sistemului pronominal al limbii române.

§ 2. Ideea unității limbii române scrise din epoca veche își găsește confirmarea nu numai în apariția a aproximativ aceleași cantități de pronume în textele cercetate³, ci și în utilizarea în aceste texte — cu puține excepții — a aceluiași pronume, așa cum se vede în tabelul 1 :

Din tabel rezultă că pronumele și adjectivale pronominale comune în cel puțin două dintre textele avute în vedere dețin aproape toate procentele (98,26 % în CPB, 99,63 % în CV și 99,90 % în CT), față de care pronumele și adjectivale pronominale întâlnite într-un singur text se găsesc în proporții neglijabile (1,72 % în CPB, 0,35 % în CV și 0,08 % în CT). Proporția ceva mai mare de pronume și adjective pronominale din CPB nu ne permite să individualizăm, prin această, textul respectiv, datorită faptului că cele mai multe procente în plus din CPB (1,16 % pentru 62 pronume și adjective pronominale cuvinte-text) se explică prin separarea interogativelor *care* (13 întrebări) și *ce* (34 întrebări) și *cine* (15 întrebări) de relațiile cu aceleași corpuri fonetice (operație ce nu a fost făcută în indicele la CV și CT). Celelalte câteva procente reprezentate de pronumele și adjectivale întâlnite numai în CPB (0,56 %) — ca de altfel și acelea numai din CV (0,35 %) și numai din CT (0,08 %) — permit, în limitele acestor proporții foarte reduse, o oarecare individualizare a textelor, dacă luăm în considerație circulația pronumelor și adjectivelor pronominale respective. Astfel, față de două pronume regionale sau ieșite din uz din CV⁴ și tot de două din CT⁵, în CPB numărul pronumelor și adjectivelor

¹ Alte articole privitoare la morfologia din *Codicele popii Bratul* am publicat în RRL, XX, 1975, nr. 6, p. 639—644, AUI, XXII, 1976, p. 13—18, XXIII, 1977, p. 41—47, și XXV, 1975 (sub tipar).

² Inventarul tuturor formelor pronumelor și adjectivelor pronominale, de care ne folosim în lucrarea de față, nu poate fi publicat în cadrul acestui articol, întrucât are 26 p. dactilografiate.

³ În CPB, pronumele apar în număr de 60(2,4 %) cuvinte-titlu cu 5271 (18,14 %) cuvinte-text, în CV, 42 (2,81 %) cuvinte-titlu cu 1960 (17,78 %) cuvinte-text, iar în CT, 51 (2,22 %) cuvinte-titlu cu 11.039 (19,36 %) cuvinte-text.

⁴ Este vorba de *cinescu*, cu frecvența 4, și *âl*, cu frecvența 2.

⁵ Avem în vedere pe *cuși*, în forma *minși*, cu frecvența 6, și pe *tuși*, în forma *linși*, cu frecvența 2.

Tabel 1

Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
<i>Acel(a), acest(a), alalt, alt(ul), care, ce, cel(a), cest(a), ceva, cine, cit, dinsul, el, eluși, eu, însul, însumi, meu, mulți, neștine, nici un(ul), nimeni, nimic, noi, nostru, nusul, oarecare, orice, său, se, tău, toți, tu, unul, voi, vostru, vreun(ul).</i>	4 900	92,96	1 748	89,18	10 967	99,34
<i>aceiași, cel(a) ce, săuși</i>	266	5,04	204	10,40	— —	—
<i>att(ă), cineși, cineva, citva, oarecit, ori(și)cine, pușini, varecit, voiși.</i>	14	0,26	—	—	61	0,56
<i>altoarece, alalalt, care (int.), careși, carevare, ce (int.), cine (int.), cineșicu, cite, unii, destui, tăuși.</i>	91	1,72	—	—	—	—
<i>neșchit</i>	—	—	1	0,05	2	0,01
<i>alteceva, al, cinescu</i>	—	—	7	0,35	—	—
<i>celălalt, cuși, tuși</i>	—	—	—	—	9	0,08

pronominale regionale sau ieșite din uz este de șase⁶, de unde rezultă că textul la care ne referim are, în această privință, un caracter regional și arhaic ceva mai pronunțat.

În favoarea ideii unității limbii române vechi se poate invoca și clasificarea după conținut a pronumelor și adjectivelor pronominale din CPB, CV și CT (vezi tabelul 2).

Această clasificare arată că unele deosebiri în ceea ce privește frecvența găsim doar în CT, la pronumele personale, reflexive și demonstrative. Proportia mult mai mică de pronume reflexive din CT se explică, însă, prin modul de alcătuire a indicelui acestui text, în care indicele nu se notează locurile unde apare *se*, ci se face trimitere la verbele la diateza reflexivă. Este posibil ca neluarea în considerație a pronumelui reflexiv *se* să justifice — într-o oarecare măsură — proporțiile mai mari ale pronumelor personale și demonstrative din CT. Dacă facem abstracție de aceste lucruri, atunci putem spune că în textele vechi cercetate categoriile de pronume se utilizează în următoarele proporții: cca 42 % pronume personale, cca 13 % pronume reflexive, cca 1 % pronume de întărire, cca 8 % pronume posesive, cca 15 % pronume relative și interogative, cca 11 % pronume demonstrative și tot cca 11 % pronume nehotărâte.

Comparând — pe baza primului tabel din acest paragraf — pronumele comune tuturor textelor vechi cercetate cu acelea din *Baltagul* lui M. Sadoveanu, constatăm că cu excepția a șase pronume (*alalt, cesta, eluși, însumi, neștine, nusul*) a căror frecvență în textele vechi este doar de aproximativ 3%⁷, celelalte 36 pronume întâlnite în CPB, CV și CT cu frecvența de aproximativ 90%⁸ apar și în SB cu frecvența tot de aproximativ 90%⁹.

⁶ Acestea sînt: *altoarece, alalalt, careși, tăuși*, care apar cite o dată, *carevare*, cu frecvența 4, și *cineșicu*, cu frecvența 15.

⁷ Aceste șase pronume au frecvența 168 (3,18 %) în CPB, 62 (3,16 %) în CV și 306 (2,77 %) în CT.

⁸ Cele 31 de pronume au frecvența 4732 (89,77 %) în CPB, 1686 (86,02 %) în CV și 10661 (96,57 %) în CT.

⁹ Cele 31 de pronume din SB comune cu textele vechi cercetate totalizează 5519 întrebunțări, ceea ce față de 6249 de pronume din SB reprezintă 88,31 %.

Tabel 2

Felul pronumelor (adjectivelor pronominale)	CPB		CV		CT	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Personale (<i>eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele, dînsul, insul, nusul</i>)	2 162	41,01	846	43,16	5 804	52,57
Reflexive (<i>sieși, șie, și, sineși, sine, se, s</i>)	731	13,86	238	12,14	87	0,78
De întărire (<i>însumi, însuși etc; euși, tuși, eluși voiși</i>)	52	0,98	21	1,07	136	1,23
Posesiv (<i>meu, tău etc.; tăuși, săuși</i>)	421	7,98	141	7,19	852	7,71
Interogativ și relativ (<i>care, ce, cel(a) ce, cine, cît</i>)	770	14,60	302	15,40	1 472	13,33
Demonstrativ (<i>acela, același, acesta, alalt, ăl, ălalt, ceta, celălalt, ceta</i>)	576	10,92	199	10,15	1 623	14,70
Nehotărit (<i>alceva, altoarece, altul, alt(a), careși, carevare, ceva, cinescu, cineși, cineșicu, cineva, cîte unul, cîtva, destui, mulți, neșchit, neștine, nici unul, nimeni, nimic, oarecare, oarecît, orice, ori (și) cine, puț ni, un (ul), varecît, vreun (ul).</i>)	553	10,49	213	10,86	1 065	9,64

Dacă adăugăm cele câteva pronume comune doar în două texte vechi și în SB¹⁰, precum și acelea care apar într-un singur text vechi și în SB¹¹ — toate la un loc reprezentînd 15 cuvinte-titlu cu cca 6% cuvinte-text în CPB, cca 10% în CV, cca 0,50% în CT și cca 8% în SB — atunci găsim aici o probă a marelui stabilități a sistemului pronominal românesc: aceleași 46 de pronume și adjective pronominale reprezintă aproximativ 95% din totalul întrebunțărilor pronomelor și adjectivelor pronominale atât în textele vechi cercetate, cit și în textul modern.

Deosebirea dintre textul modern și textele vechi se poate face cu ajutorul următoarelor 22 de pronume și adjective pronominale cu frecvența 193 (3,08%) care nu apar în textele vechi cercetate, ci numai în SB: *acestălalt* (1)¹², *altcineva* (2), *careva* (4), *ce fel de* (5), *cutare* (2), *domnia sa* (2), *domnia ta* (1), *domnia voastră* (1), *dumnealor* (2), *dumnealui* (5), *dumneata* (113), *dumneavoastră* (28), *fiecare* (4), *ista* (4), *măria sa* (1), *măria voastră* (1), *niște* (1), *oricare* (1), *preasfințitul* (2), *preaslăvitul* (1), *sfinția sa* (7) și *sfinția ta* (5). După conținut, aceste 22 de pronume și adjective pronominale întîlnite numai în SB se grupează astfel: două, cu frecvența

¹⁰ În CPB, CT și SB apar pronumele *alt(a)*, *cineva*, *cîtva*, *ori(și)cine* și *puțini*, care au frecvența 8 (0,15%) în CPB, 46 (0,41%) în CT și 48 (0,76%) în SB, iar în CPB, CV și SB apar *același* și *cel(a) ce*, cu frecvența 260 (4,93%) în CPB și 203 (10,36%) în CV. Precizăm că *cel(a) ce* apare și în CT, dar în indicele acestui text *cel(a) ce* a fost trecut la un loc cu *cel(a)*.

¹¹ În CT și SB apare *ăsta*, cu frecvența 1 (0,009%) în CT și 190 (3,04%) în SB, și *celălalt*, cu frecvența 1 (0,009%) în CT și 43 (0,68%) în SB; în CV și SB apare *alceva*, cu frecvența 1 (0,05%) în CV și 4 (0,06%) în SB; în sfîrșit în CPB și SB apare *care* (inter.), *ce* (inter.), *cine* (inter.) și *destui*, care au frecvența 65 (1,23%) în CPB și 325 (5,20%) în SB. Menționăm că interogativele *care*, *ce* și *cine* apar și în CV și CT, dar în indicele textelor respective au fost trecute la un loc cu relativele.

¹² Cifra din paranteză indică frecvența absolută a pronumelui sau adjectivului pronominal respectiv.

5 (0,08%), sînt demonstrative¹³; șase, cu frecvența 14 (0,22%), sînt nehotărîte¹⁴; unul, cu frecvența 5 (0,08%), este interogativ¹⁵; în sfîrșit 13, cu frecvența 169 (2,70%), sînt de reverență¹⁶. Cu alte cuvinte, ceea ce deosebește — din punctul de vedere al sistemului pronominal — textul modern de textele vechi cu care facem comparația este prezența în SB a unei cantități relativ mari de pronume de reverență¹⁷ și absența acestor pronume din CPB, CV și CT.

§3. Referindu-ne la pronumele personale, acestea se întrebunțează în textele cercetate așa cum se vede în tabelul 3:

Tabel 3

	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
eu	183	3,47	125	6,37	769	6,96	567	9,07
tu	127	2,40	70	3,57	485	4,39	265	4,24
el	713	13,52	249	12,70	2 221	20,11	757	12,11
ea	65	1,23	23	1,17	307	2,78	535	8,56
noi	265	5,02	79	4,03	159	1,44	94	1,50
voi	340	6,45	149	7,60	697	6,31	63	1,00
ei	322	6,10	109	5,56	742	6,72	221	3,53
ele	29	0,55	9	0,45	47	0,42	141	2,25
dînsul	7	0,13	6	0,30	23	0,20	74	1,18
însul	70	1,32	19	0,96	263	2,38	12	0,19
nusul	41	0,77	8	0,40	91	0,82	—	—

Din tabel rezultă că atât în textele vechi cît și în cel modern, pronumele personale propriuzise (*eu, tu, el, ea, noi, voi, ei, ele*) au ponderea cea mai mare, însumînd 2 044 (94,54%) întrebunțări, iar celelalte pronume personale (*dînsul, însul, nusul*¹⁸) se utilizează sporadic (118 întrebunțări, reprezentînd 5,45%). Din punctul de vedere al folosirii persoanelor, se

¹³ Este vorba de *acestălalți și ista*.

¹⁴ Acestea sînt: *altcineva, careva, cutare, ficcare, niște și oricare*. Unele dintre ele apar în secolul al XVI-lea în alte texte decît acelea avute în vedere aici, cum ar fi *Cazania a doua* a lui Coresi (*altcineva* 67/11; *cutarele* 435/35; *ficcarele* 267/13; *nește* 198/26) sau *Palia de la Orăștie* (*cutarele* 251/16 — 17).

¹⁵ Ne referim la *ce fel de*.

¹⁶ Avem în vedere pe *domnia sa, domnia ta, domnia voastră, dumnealui, dumnealui, dumnevoastră, măria sa, măria voastră, preasfințitul, sfinția sa și sfinția ta*. Menționăm că substantivele din componența acestor pronume de reverență apar și în secolul al XVI-lea. Referindu-se, însă, la pronumele de reverență în acest secol, Al. Rosetti (*Istoria limbii române*, București, 1968, p. 497, 521, 541) dă exemple numai din textele netraduse. Totuși, și în textele traduse din secolul al XVI-lea apar construcții care pot fi considerate pronume de reverență. De exemplu, *mărie(i) lui*, în *Cazania a doua* a lui Coresi, 1/12 și în *Palia de la Orăștie*, 11/14; *domniei lui*, în *Cazania a doua* a lui Coresi 1/14, *domniei mele*, în *Cazania a doua* a lui Coresi, 1/19. În secolul următor, pronumele de reverență devin frecvente chiar și în literatura religioasă. De exemplu, în *Cazania lui Varlaam* întîlnim pe *dumneata*, 428/28, *măria sa*, 39/28, *măria lui*, 123/4, *svenția sa*, 14/6 etc. Interesant este și faptul că acolo unde în secolul al XVI-lea se folosește un pronume personal, în secolul al XVII-lea apare uneori un pronume de reverență. Compară: *Doamne, de ești tu, zi-mi să vii cătră tine pre apă*, *Cazania a doua* a lui Coresi, 267/26 — 27, cu *Doamne, de ești măria ta dzi-mi să vin la tine pre apă*, *Cazania* lui Varlaam, 199/18 — 19 (în acest ultim text apare, însă, și *tu* la p. 196/23).

¹⁷ Cele 13 pronume de reverență cuvinte-titlu reprezintă — față de totalul de 66 pronume din SB — aproape 20%, iar cele 169 de ocurențe constituie — față de totalul de 6 249 (vezi și nota 9) — aproape 3%.

¹⁸ Acest pronume, fiind ieșit din uz, nu apare în SB. Pentru proveniența lui *nusul* din *însul*, vezi Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 541.

observă diferențe de la un text la altul, aceste diferențe putând fi motivate uneori de lungimea textului sau alteori de conținutul acestuia. De exemplu, față de textele scurte (CV, cca 10.000 cuvinte-text) sau cu lungime medie (CPB, cca 30.000 cuvinte-text; SB, cca 40.000 cuvinte-text), în care pronumele *ei* apare în proporții de cca 13 %, în textele cu lungime mai mare (CT, cca 60.000 cuvinte-text) pronumele respectiv se folosește în proporție de peste 20 %. Referindu-ne la conținut, constatăm că în textele religioase, unde persoanele de gen feminin apar sporadic, pronumele *ea* se întâlnește foarte puțin (între cca 1 % și cca 3 %), în timp ce în SB, unde personajul principal este Vitoria Lipan, *ea* apare în proporție de aproape 9 %.

Privitor la întrebuițarea cazurilor, în toate textele cercetate nominativele *eu* și *tu*, precum și nominativ-acuzativele *voi* și *ei* apar fără nici un fel de deosebire față de limba literară actuală. La nominativ-acuzativul celorlalte persoane, însă, găsim unele forme care nu au fost preluate de limba literară modernă. Cîteva dintre acestea vor fi reprezentind fapte de grafie, în sensul unor greșeli de scriere: *ellu*, CPB, 531/12; *noe*, CPB, 12/8; *nui*, CPB, 357/7; *nnoi*, CV, 83/8 etc. Altele sînt fonetisme regionale sau ieșite din uz: *mene*, CPB, 64/7; *mînre*, CV, 60/8 – 9; *mînre*, CV, 67/12; *me*, CPB, 15/10, CV, 19/4; *fire*, CV, 72/12; *tiînre*, CV, 42/8; *clă*, CPB, 93/17, CT, 2^r/12; *elu*, CPB, 8/6, CV, 35/4, CT, 3^r/1; *lă*, CPB, 22/18; *lu*, CPB, 12/13, CV, 10/10; *ia*, CPB, 48/4, CV, 45/4, CT, 2^r/11; *nă*, CV, 15/4; *vă*, CT, 118^r/16; *iale*, CPB, 120/21, CV, 61/12, CT, 11^r/23. Notăm aici și că proteza lui *i*- la acuzativul *îl* sau *îi* nu apare în textele vechi cercetate, dar este destul de frecventă în SB (*îl* se întâlnește de 66 de ori și *îi* de 21 de ori)¹⁹. Forme flexionare propriu-zise care să apară în vreunul din textele vechi și să nu mai fie întrebuițate în limba literară modernă nu am întâlnit.

Cele spuse în legătură cu nominativ-acuzativul sînt valabile – schimbînd ceea ce trebuie schimbat – și la genitiv-dativ. Ne referim la faptul că și la aceste cazuri apar unele greșeli de scriere²⁰, unele fonetisme regionale sau ieșite din uz²¹, nu se întâlnește proteza lui *i*- la *îmi*, *îți* etc. în textele vechi ci numai în cel modern²² și nu se găsesc forme flexionare propriu-zise în textele vechi care să nu apară în textul modern.

Așa stînd lucrurile, în sensul că particularitățile prezentate nu permit individualizarea textelor, am făcut apel, pentru aceasta, la toate „formele” pronumelor personale – indiferent de natura lor morfologică, fonetică sau chiar grafică – pe care le-am grupat în *literare* (păstrate în limba literară modernă) și *neliterare* (abandonate în stadiul actual al limbii literare)²³ – vezi tabelul 4.

Din tabel se vede că în textele cercetate apar 46 de forme păstrate în limba literară iar numărul formelor neacceptate de limba literară modernă este de mai mult de două ori mai mare, și anume, 105. Cu toate acestea, *importanța maximă revine formelor literare, care asigură stabilitatea limbii*, lucru care rezultă și din frecvența lor aproximativă (obținută prin raportarea numărului total al întrebuițărilor literare și neliterare la numărul formelor respective). Astfel, în CPB o formă literară se repetă de cca 31 de ori, în timp ce una neliterară de numai cca 6 ori; tot la fel, în CV o formă literară are frecvența aproximativă 10, iar una neliterară doar aproximativ 3; în CT o formă literară apare de aproximativ 86 de ori, față de una neliterară întâlnită de numai aproximativ 17 ori; în sfîrșit, în SB găsim o singură formă neliterară (anume, *dînsu*, p. 572), pe care nici nu o mai luăm în considerație din punctul de vedere al repetării, în timp ce fiecare formă literară se repetă de aproximativ 59 de ori.

Urmărind proporțiile formelor pronominale literare și neliterare, observăm o diferențiere a textelor. Astfel, *textul cu cel mai pronunțat caracter arhaic și regional este CV*, în care aspectele

¹⁹ Pentru această problemă, vezi S. Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române*, DR, VII, 1931 – 1933, p. 14 și *Pe marginea cărților*, p. 462 – 463; Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 407.

²⁰ De exemplu, *te*, CPB, 43/15; *luc*, CPB, 296/15; *luiu*, CPB, 11/4; *lur*, CPB, 341/2 etc.

²¹ Acestea sînt: *miu*, CPB, 392/3; *mă*, CT, 45^r/2; *î*, CT, 39^r/8; *tă*, CPB, 64/21, CT, 38^r/12; *ii* (la f., sg., G) CPB, 430/21; *noao*, CPB, 59/16, CV, 24/5, CT, 10^r/17; *noo*, CPB, 351/6; *nuao*, CPB, 352/15; *nă*, CV, 15/4; *voao*, CPB, 7/9, CV, 12/6, CT, 3^r/; *voo*, CV, 22/11; *vă*, CT, 118^r/11; *loră*, CPB, 42/17, CT, 10^r/9; *tură*, CPB, 139/17; *luru*, CPB, 139/7; *loru*, CPB, 14/1, CV, 5/13; *la* CPB, 3/13; CV, 8/7, CT, 30^r/17.

²² Totalul formelor de dativ cu *i*- din SB este de 99.

²³ În tabel, la rubrica „pronumele” trecem toate formele pronominale respective, indiferent dacă apar în toate textele sau numai în unele dintre ele. La CT, formele transcrise în indice *mă* și *vă* au fost considerate literare apreciînd că Ж din originalul chirilic poate fi redat aici prin *ă*.

Tabel 4

Felul forme- lor	Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
lite- rare	<i>eu, mine, mă, m, mie, îmi, mi; tu, tine, te, îți, și; el, îl, l, lui, îi, i; ea, o, ei, îi, i; noi, ne, ni; voi, vă, vi, v; ei, îi, i, lor, le, li; ele, le; dînsul, dînșii, dînsa, dînsele; însul, inșii, însa, însele.</i>	1 461	67,57	481	56,85	3 996	68,84	2 728	99,96
neli- tera- re	<i>mîtnre, mētnre, mene, mēn<e>, me, mīamū, mē, mīe, mū; lire, tîtnre, tēi, tēm(u), tēră, tēu, ț, țū, țe, ței, țeu, țēră; elū, elu, ellu, lū, lu, lue, luiu, lu<i>, iau; ia, ii; nnoi, noe, nui, no<i>, voi, nă, n, nēu, noao, nuao, noo, nē; vū, veă, voao, vao, voo; lur, lorū, lurū, loru, luru, lo<r>, lă, līmu; iale, <i> ale, lēu; dînsū, dînsu, <din>su, dînsul, dînsul, dînsulū, dînsu, dînși, dînșii, dînșii, dēnșii, dînsa, dînse, dînsele, dînsele; ânsū, însu, ânsu, â<n>su, însu, însu, însul, nsul, ânsulū, însulū, nsulū, înși, ânși, ânșii, inșii, însa, ânse, însele, nsele; nusu, nusul, nusulū, nusulu, rusul, rosul, rusulu, nuși, nușii, nusa, nuse, nusele.</i>	701	32,42	365	43,14	1 808	31,15	1	0,03

regionale sau ieșite din uz ale pronumelor personale însumează cca 43% și, ca urmare, formele păstrate în limba literară depășesc doar cu puțin jumătate din totalul întrebunțărilor (cca 57%). În această privință, CPB se aseamănă foarte mult cu CT, ambele fiind mai puțin arhaice și regionale decât CV (formele literare ale pronumelor din CPB și CT depășesc două treimi — cca 68% — ceea ce face ca formele neliterare să reprezinte mai puțin de o treime — cca 32%). Cît privește SB, aici formele regionale și arhaice au fost complet eliminate, formele literare ale pronumelor realizînd aproape 100% (singura formă neliterară dînsu considerăm că este de factură populară).

§ 4. La pronumele reflexiv se constată o creștere a proporției de la textele vechi (13,86% în CPB și 12,14% în CT²⁴) la textul modern (20,21% în SB). Această creștere se repartizează înegal la formele neaccentuate și accentuate ale pronumelui reflexiv, și anume (vezi tabelul 5):

²⁴ Nu am luat în considerație și CT, întrucît în indicele acestui text nu se notează și formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv, pentru acestea făcîndu-se trimiteri la verbele la diateza reflexivă.

Tabel 5

Cazul		CPB		CV		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Dativ	neacc.	46	0,87	31	1,50	234	3,74
	acc.	—	—	2	0,10	1	0,01
Acuzativ	neacc.	637	12,08	186	9,48	1 014	16,22
	acc.	48	0,91	19	0,96	14	0,22

Așadar, sporirea proporției de la textele vechi la textul modern apare numai la formele neaccentuate ale pronumelui reflexiv (la cele accentuate putând vorbi chiar de o scădere) și mai ales la acuzativ (în raport cu dativul, unde creșterea este de cca 3 procente față de CPB și de cca 2 procente față de CV, la acuzativ creșterea este de cca 4 procente față de CPB și de cca 6 procente față de CV). Întrucât formele neaccentuate de acuzativ ale pronumelui reflexiv se folosesc exclusiv ca anexe ale verbelor iar formele neaccentuate de dativ ale acestui pronume apar și ele în majoritatea cazurilor tot pe lângă verbe, putem aprecia că de la stadiul vechi la cel modern al limbii române a crescut numărul și întrebuințarea verbelor „reflexive” (însoțite de pronumele reflexiv, indiferent de diațea la care se află).

Privitor la circulația formelor, constatăm că, în comparație cu limba literară modernă²⁵, în textele cercetate nu apar doar formele accentuate de dativ *sie* și *șieși*. La fel ca la pronumele personal, și la pronumele reflexiv în textele vechi nu este atestată forma de dativ cu *i-* proclitic (care apare cu frecvență mare — 108 — în SB) iar mulțimea formelor acestui pronume se explică prin aspectele fonetice regionale sau ieșite din uz²⁶. Raportul dintre formele literare și cele neliterare ale pronumelui reflexiv este următorul (vezi tabelul 6):

Tabel 6

Felul formelor	Pronumele	CPB		CV		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Litere rare	<i>și, își, șie, sieși, se, s, sine, sineși.</i>	654	89,46	202	84,87	1 263	100%
Neliterare	<i>ș, șū, șe; sē, sēu, sēră, sã, și; sene, sitnre, sineș, sinele, sineleș, sineleșe, sineșū, sineleș, sinelorūș.</i>	77	10,53	36	15,12	—	—

Și aici se observă că formele literare sînt mai puține la număr, dar au o importanță mai mare rezultată din frecvența lor²⁷, iar formele neliterare, deși mai numeroase, sînt mai puțin importante, avînd o frecvență mai mică²⁸. În afara acestor lucruri, mai putem sublinia că textul

²⁵ Pentru formele pronumelui reflexiv în limba literară modernă, vezi Academia R.S. România, *Gramatica limbii române*, București, 1965 [= Gram. Acad.], I, p. 152.

²⁶ Menționăm că nu am ținut cont de valorile pe care le au diferitele forme ale pronumelui reflexiv.

²⁷ Cele opt forme literare se repetă de cca 81 de ori în CPB, de cca 25 de ori în CV și de cca 157 de ori în SB.

²⁸ Formele neliterare — în număr de 17 — sînt de mai mult de două ori mai numeroase decît cele literare dar se repetă de numai cca 4 ori în CPB și de cca 2 ori în CV.

modern se deosebește de textele vechi prin aceea că nu conține nici o formă regională sau ieșită din uz de pronume reflexiv, precum și faptul că, din punctul de vedere al acestui pronume, CPB are în general aceleași caracteristici cu CV, de care se deosebește doar prin frecvența ceva mai mare a formelor literare (față de cea 90% cit reprezintă formele literare în CPB, în CV acestea constituie numai cea 85%).

§ 5. Pronumele și adjectivul pronominal de întărire nu apare în SB. În textele vechi cercetate, acest pronume și adjectiv pronominal cunoaște, pe lângă formele păstrate în limba literară modernă²⁹, și altele constituite din diverse forme ale pronumelor personale propriu-zise la care s-a adăugat reflexivul *-și* (*mineși, tineși, eluși* etc.)³⁰. Frecvența tuturor pronumelor și adjectivelor pronominale de întărire este redusă, însumând 52 (0,98%) ocurențe în CPB, 21 (1,07%) în CV și 136 (1,23%) în CT. Proporțiile mici și asemănătoare nu permit individualizarea vreunui din textele vechi cercetate, acest lucru putându-se realiza într-o oarecare măsură cu ajutorul circulației formelor³¹, pe care o prezentăm în tabelul 7:

Tabel 7

Felul formelor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Litere	<i>insumi, însămi, însuși, însăși, însuși, însăși, înșine, înșivă, înșiși</i>	26	50,00	12	57,14	77	56,61
Nelitere	<i>mineși, tineși, însuș, însușu, însușu, însușu, însă<și>, elușu, eluși, luiși, iașu, iași, eiși, voiși, voișivă, înșișu, înșiș, eișu, eiși, loruș, lorușu, loruși, ialeși</i>	26	50,00	9	42,85	59	43,38

De aici se vede că în această privință CPB — în care formele literare și cele neliterare apar în proporții egale (și anume, 50%) — este mai arhaic decât CV și CT, în care formele literare reprezintă cea 57% iar cele neliterare cea 43%.

§ 6. Din punctul de vedere al frecvenței pronumelui și adjectivului pronominal posesiv, textul modern se deosebește de textele vechi cercetate. Astfel, față de SB, unde pronumele și adjectivul pronominal posesiv reprezintă doar 2,69% (168 întrebunțări) din totalul pronumelor și adjectivelor pronominale, în CPB, CV și CT proporția acestuia este de aproape trei ori mai mare: 7,98% (421 întrebunțări) în CPB, 7,19% (141 întrebunțări) în CV și 7,71% (852 întrebunțări) în CT.

O altă deosebire dintre textul modern și textele vechi constă în prezența numai în textele vechi a posesivelor cu *-și* (*tăuș, CPB 46/19; saleșu, CPB, 27/18...; săiși, CV, 26/2*), precum și în absența din textul modern a formelor regionale sau ieșite din uz.

În privința formelor pronumelor și adjectivelor pronominale posesive, constatăm că, exceptând pe *vo(a)streei* din CPB, 268/10, 300/10, 337/2 (la care, prin analogie cu substantivele feminine, am putea vorbi de fenomenul arhaic de necontopire a desinenței *-e-* cu *-e-* din articolul *-ei*), toate celelalte forme sînt sau greșeli de scriere, sau fonetisme regionale ori ieșite din uz, așa cum se vede în tabelul 8³².

Din tabel rezultă că, deși diferențele dintre texte sînt destul de mari, totuși se poate desprinde ideea generală că formele literare — mai puține la număr (16) — se repetă mai des

²⁹ Pentru acestea vezi *Gram. Acad.*, I, p. 154 — 155.

³⁰ Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 541, le trece pe acestea alături de *insuși, sicși, sineși*, la reflexive.

³¹ Am considerat *literare* și ceea ce în indicele la CT este transcris *insămi, însăși, înșivă*.

³² Ceea ce în indicele la CT este transcris *tău, tăi, noastră, voastră* am considerat forme literare (vezi și nota anterioară).

(de cca 21 de ori în CPB, de cca 6 ori în CV și de cca 32 de ori în CT), iar formele neliterare — mai numeroase (25)— se repetă de mai puține ori (de cca două ori în CPB, o dată în CV și de cca 13 ori în CT). Individualizarea textelor luate în discuție se poate face — din punctul de vedere al pronumelui și adjectivului pronominal posesiv—utilizând formele regionale sau ieșite din uz : după textul modern, în care nu apare nici o formă neliterară, textul cu cele mai puține forme neliterare este CPB (cca 17%), urmat de CV (cca 24%) și de CT (cca 38%). Faptul că CT se situează, în această privință, pe ultimul loc se explică prin frecvența mare a posesivului de persoana I, la care toate formele (în număr de 326) sînt neliterare (*mieu, miu, miei, mē, mia, mēle*).

§7. Pronumele și adjectivele pronominale demonstrative întîlnite în textele cercetate sînt cele din tabelul 9.

Tabel 8

Felul formelor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Literare	<i>mei, tău, tăi, ta, tale, său, săi, sa, sale, nostru, noștri, noastră, noastre, vostru, voastră, voastre.</i>	348	82,66	107	75,88	525	61,61	168	100%
Neliterare	<i>mieu, mē<u>, miu, miei, miți, mē, mia, mēle, mēlē, tui, taa, tăuș, săiși, săiș, saleșu, saleș, saleșu, nostru, no<s>tru, voștru, voștri, voștre, voastră, voastreci, voastreci.</i>	73	17,33	34	24,09	327	38,38	—	—

Tabel 9

Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
acesta	267	5,06	92	4,69	558	5,06	95	1,52
cesta	9	0,17	2	0,10	31	0,28	—	—
ăsta	—	—	—	—	1	0,009	190	3,04
ista	—	—	—	—	—	—	4	0,06
acela	208	3,94	63	3,21	730	6,61	136	2,17
cela	56	1,06	20	1,02	269	2,43	110	1,76
ăl	—	—	2	0,10	—	—	—	—
acestălalt	—	—	—	—	—	—	1	0,01
celălalt	—	—	—	—	1	0,009	43	0,68
alalt	25	0,47	13	0,66	33	0,29	—	—
ălalt	1	0,01	—	—	—	—	—	—
același	10	0,18	7	0,35	—	—	16	0,25
Total	576	10,88	199	10,15	1 623	14,70	595	9,52

dern, în ultimul dominantă fiind formele literare ale pronumelor și adjectivelor pronominale demonstrative (aproape 70%).

§8. Prezentăm pronumele și adjectivele pronominale relative și pronumele și adjectivele pronominale interogative într-un singur paragraf, datorită faptului că în unele dintre indicele utilizate acestea sînt trecute la un loc, iar flexiunea relativelor și interogativelor — atunci cînd sînt comune — este identică. În textele cercetate se înfîllesc următoarele pronume și adjective pronominale relative și interogative (vezi tabelul 11):

Tabel 11

Pronumele	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
care	78	1,47	16	0,81	40	0,36	296	4,73
ce	299	5,67	59	3,01	1 068	9,67	297	4,75
ce fel de	—	—	—	—	—	—	5	0,08
cel(a) ce	250	4,74	196	10,00	—	—	11	0,17
cine	109	2,06	19	0,96	303	2,74	56	0,89
cît	34	0,64	12	0,61	61	0,55	19	0,30
total	770	14,60	302	15,40	1 472	13,33	684	10,91

Tabel 12

Felul formelor	Pronumele (adjectivul pronominal)	CPB		CV		CT		SB	
		nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Litere	<i>care, căruia, căreia, căroră ; ce ; ce fel de ; cel ce, cea ce, celuia ce, cei ce, ceea ce, celoră ce, ceea ce, cele ce ; cine, cui ; cît, cîți, cîtă, cite.</i>	652	84,67	198	65,56	1 430	97,14	683	99,85
Nelitere	<i>ca<re> , carē, caarē, caria, carele, carile, cărele, carelē, cari, carii ; che, cea, ăa ; cel cēră, cea ăa, cea ci, c<e> la ce, celuia cei, ce<t> ce, cee ce, cea ce, cē ce, cia ce, cia ceet, ăăă ce, cea ce (f.,sg.,N-A), cēta ce, cēe ce, ăaia ce, ciata ce, ăale ce, cēle ce, ctale ce, ăalia ce, cālē ce, cialē ce, ăalē ce, cēla ce, cētia ce ; cene, cînre, cinēu, cîtū, cătu, cîtu, căți, cătu, căți, căte.</i>	118	15,32	104	34,43	42	2,85	1	0,14

După cum se vede, pronumele și adjectivele pronominale relative și interogative permit distingerea textului modern, în care relativele și interogativele se folosesc mai puțin (cca 10% din totalul pronumelor și adjectivelor pronominale), de fiecare dintre textele vechi cercetate, unde relativele și interogativele sînt mai frecvente (cca 14% din totalul pronumelor și adjecti-

velor pronominale). Această distincție poate fi susținută și cu întrebunțarea unora dintre relative și interogative, în sensul că în epoca veche *care* se folosește mai puțin (în jur de 1 %) decât în epoca modernă (aproape 5 %), textul modern cunoaște și interogativul *ce fel de* inexistent în textele vechi, în SB pronumele relativ compus *cel(a) ce* apare mult mai puțin decât în CPB și CV³⁹ etc.

Din punctul de vedere al circulației, totalitatea formelor pronumelor și adjectivelor pronominale r latine și interogative se grupează așa cum se vede în tabelul 12.

Tabel 13

Pronumele (adjectivul pro- nominal)	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
altceva	—	—	1	0,05	—	—	4	0,06
altcineva	—	—	—	—	—	—	2	0,03
altoarece	1	0,01	—	—	—	—	—	—
alt(ul)	59	1,11	14	0,71	146	1,32	115	1,84
alt(a)	2	0,03	—	—	7	0,06	8	0,12
careși	1	0,01	—	—	—	—	—	—
careva	—	—	—	—	—	—	4	0,06
carevare	4	0,07	—	—	—	—	—	—
ceva	12	0,22	8	0,40	12	0,10	55	0,88
cinescu	—	—	4	0,20	—	—	—	—
cineși	1	0,01	—	—	11	0,09	—	—
cineșicu	15	0,28	—	—	—	—	—	—
cineva	1	0,01	—	—	22	0,19	15	0,24
cite unui	1	0,01	—	—	—	—	—	—
citva	—	0,01	—	—	1	0,009	13	0,20
cutare	—	—	—	—	—	—	2	0,03
destui	3	0,05	—	—	—	—	8	0,12
fiecare	—	—	—	—	—	—	4	0,06
mulți	18	0,34	8	0,40	139	1,25	32	0,51
neșhit	—	—	1	0,05	2	0,01	—	—
neșline	44	0,83	18	0,91	25	0,22	—	—
nici un(ul)	26	0,49	15	0,76	25	0,22	35	0,56
nimeni	12	0,22	5	0,25	79	0,71	35	0,56
nimic	31	0,58	17	0,86	63	0,57	41	0,65
niște	—	—	—	—	—	—	1	0,01
oarecare	36	0,68	15	0,76	6	0,05	4	0,06
oarecât	2	0,03	—	—	2	0,01	—	—
oricare	—	—	—	—	—	—	1	0,01
orice	5	0,09	3	0,15	2	0,01	8	0,12
ori(și)cine	3	0,05	—	—	12	0,10	3	0,04
puțin	1	0,01	—	—	4	0,03	9	0,14
toți	204	3,87	68	3,46	339	3,07	111	1,77
un(ul)	65	1,23	32	1,63	166	1,50	102	1,63
varecât	1	0,01	—	—	1	0,009	—	—
vreun(ul)	4	0,07	4	0,20	1	0,009	29	0,46
total	553	10,49	213	10,86	1 065	9,64	641	10,25

³⁹ Așa cum am arătat și în nota 10, în CT apare *cel(a) ce*, dar în indice elementele componente ale acestui pronume relativ compus au fost trecute sub *cel(a) și*, respectiv, sub *ce*. Acest lucru motivează într-o anumită măsură proporția sporită (aproape 10%) a lui *ce* în CT. Pentru relația dintre unele pronume relative, vezi Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative care și ce*, SG, I, p. 25 — 33; ideea existenței unui pronume relativ compus am susținut-o în *Observații în legătură cu folosirea cuvintului CEL(A) în Cazania a doua a lui Coresi*, AUI, XV, 1969, p. 41 — 54.

Tabel 14

Felul formelor	CPB		CV		CT		SB	
	nr.	roc.	nr.	proc.	nr.	proc.	nr.	proc.
Literare	324	58,59	86	40,37	694	65,16	633	98,75
Neliterare	229	41,41	127	59,62	371	34,83	8	1,24

CPB — în care formele neliterare însumează cca 41% — se situează între cele două extreme, apropiindu-se mai mult de CT⁴⁴.

§ 10. Din cercetarea cantitativă a pronumelor și adjectivelor pronominale din CPB, CV, CT, și SB putem desprinde următoarele concluzii:

a) Textele vechi cercetate sînt *unitare*, unitatea lor rezultînd din faptul că: pronumele și adjectivele pronominale comune în cel puțin două texte reprezintă mai mult de 98% din totalul întrebunțărilor pronumelor (vezi § 2); felurile pronumelor se folosesc în proporții asemănătoare, și anume, cca 42% personale, cca 13% reflexive, cca 1% de întărire, cca 8% posesive, cca 15% relative și interogative, cca 11% demonstrative și cca 11% nehotărîte (vezi § 2); nu apare proteza lui *i-* (*îmi, îți* etc.) la dativul și acuzativul pronumelor personale și reflexive (vezi § 3 și § 4); pronumele de întărire cunoaște și alte unități decît cele păstrate în limba literară de mai târziu, anume *mineși, tineși, eluși* etc. (vezi § 5), aceeași situație întâlnindu-se și la posesive, unde găsim și forme ca *tăuși, săiși* etc. (vezi § 6); frecvența foarte mare (cca 60%) a demonstrativelor în forme neliterare (vezi § 7) iar la relative și interogative care se folosește mai puțin și *cel(a) ce* mai mult în raport cu textul modern (vezi § 8).

b) *Stabilitatea* sistemului pronominal al limbii române poate fi probată prin aceea că: 46 de pronume și adjective pronominale însumează cca 95% din totalul întrebunțărilor pronumelor atît în textele cercetate din secolul al XVI-lea, cît și în cel din secolul al XX-lea (vezi § 2); în cadrul pronumelor personale, ponderea cea mai mare în toate textele cercetate o au personalele propriu-zise (cca 95%), celelalte pronume personale (*dînsul, însul, nusal*) realizînd abia cca 5% (vezi § 3); formele literare ale pronumelor personale și reflexive se repetă mult mai des decît cele neliterare (vezi § 3 și § 4).

c) *Evoluția* de la secolul al XVI-lea la secolul al XX-lea s-a realizat prin: apariția în SB a 13 pronume de reverență, cu o frecvență de 169 (2,70%), ceea ce reprezintă foarte mult în raport cu CPB, CV și CT, unde se poate spune că nu există astfel de pronume (vezi § 2); sporirea proporției formelor neaccentuate de acuzativ și dativ ale pronumelor reflexive din SB în raport cu CPB, CV și CT, ceea ce arată că în epoca modernă verbele „reflexive” — pe lângă care apar aceste forme — sînt mai frecvente decît în epoca veche (vezi § 4); în SB, formele neliterare ale pronumelor se întrebunțează extrem de rar și numai în scopuri artistice, în timp ce în CPB, CV și CT aceste forme reprezintă fapte de limbă și apar foarte des (vezi § 3 — § 9).

d) Urmărind caracterizarea *Codicelui popit Bratul*, observăm că nu toate pronumele conduc spre aceeași idee în privința locului ocupat de acest text în raport cu celelalte. Astfel, CPB este mai arhaic și regional decît celelalte două texte vechi datorită faptului că: are șase pronume și adjective pronominale regionale sau ieșite din uz neîntîlnite în celelalte texte vechi (*altoarece, alalalt, careși, carevare, cineșicu, tăuși*), față de CV care are numai două (*cinescu, al*) și de CT care are de asemenea două (*mineși, tineși*) — vezi § 2; formele neliterare ale pronumelui și adjectivului pronominal de întărire se folosesc în proporție mai mare în CPB (cca 50%) decît în CV și CT (cca 43%) — vezi § 5. Prin alte fapte, însă, și anume, prin proporția mai mică de forme neliterare de pronume reflexive (vezi § 4) și de pronume și adjective pronominale posesive (vezi § 6), CPB se apropie mai mult decît CV și CT de stadiul modern al limbii literare. În sfîrșit, conținînd forme neliterare de pronume personal, relativ, interogativ și nehotărît mai puține decît CV și mai multe decît CT, CPB se situează între CV, care este cel mai arhaic dintre textele vechi cercetate, și CT, care este cel mai apropiat de limba literară modernă (vezi § 3, 5, 8, 9).

⁴⁴ Menționăm că formele neliterare din SB sînt *nmene* (514, 552, 579, 589, 591, 617, 624) și *unu* (581).